

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

Сошина Юлія Миколаївна

УДК 159.923.3 : 159.922.8

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-
СМИСЛОВИХ НАСТАНОВЛЕНЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі практичної психології Запорізького національного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Шевченко Наталія Федорівна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри педагогіки та психології
освітньої діяльності.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної
роботи,
Інститут психології та педагогіки, директор,
завідувач кафедри вікової та педагогічної психології;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Пенькова Олена Іванівна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, провідний науковий співробітник
лабораторії психології особистості.

Захист відбудеться «28» листопада 2016 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.10. в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «26» жовтня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасному українському суспільстві повсякчас відбуваються соціально-економічні та політичні зміни, які характеризуються трансформацією суспільної свідомості, зміною провідних цінностей та моральних пріоритетів. Для особистості, що знаходиться на етапі становлення, такі зміни можуть призвести до формування розмитої системи цінностей, що знайде відображення в ціннісно-сміслових настановленнях особистості.

В контексті розвитку сучасної психологічної науки вивчення ціннісно-сміслових настановлень належить до недостатньо досліджених напрямів, в той час як ціннісно-сміслова сфера є центральним утворенням особистості, її «ядром» (Б. С. Братусь, Д. О. Леонт'єв), а ціннісно-сміслові настановлення виявляються інтегральним компонентом смислової структури особистості та визначають характер ставлення до себе, інших людей та світу в цілому (І. О. Канєєва, А. А. Яковлева).

Вивчення ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці ґрунтується на результатах дослідження науковців в таких основних напрямках: 1) підлітковий вік як найбільш сенситивний період формування ціннісно-сміслової сфери та її структур визначили Б. С. Братусь, О. М. Леонт'єв, Д. О. Леонт'єв, А. В. Петровський, Д. Й. Фельдштейн; 2) поняття «смысл» та інші смислові структури особистості (особистісний смысл, смислова диспозиція, внутрішня позиція особистості, аксіопсихіка та інші) окреслено в роботах: А. Адлера, О. Г. Асмолова, Б. С. Братуся, Л. І. Божович, Ф. Ю. Василюка, Л. С. Виготського, З. С. Карпенко, О. М. Леонт'єва, Д. О. Леонт'єва, В. Франкла, В. І. Чудновського, Н. Ф. Шевченко та інших; 3) цінності та ціннісні орієнтації особистості досліджували Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, Ф. Ю. Василюк, Ф. Клакхон, А. Маслоу, Р. В. Павелків, О. І. Пенькова, М. Рокіч, Ф. Стродтбек, В. Франкл, М. С. Яницький, В. О. Ядов та інші; 4) настановлення вивчали Г. О. Балл, Ф. Занецький, Г. Олпорт, В. Томас, Д. М. Узнадзе, В. Т. Циба та інші.

Окремі дослідження ціннісно-сміслових настановлень виявили, що: умови їх формування включають психологічний, комунікативний та методичний компоненти – С. В. Єфименко; алгоритм розвитку ціннісно-сміслових настановлень полягає в аналізі поведінки, її корекції та формуванні настановлення – І. О. Канєєва; ціннісно-сміслові настановлення є фактором регуляції індивідуального інтелекту – В. В. Москвіна; ціннісно-смісловий розвиток особистості можливий завдяки становленню ціннісно-сміслових настановлень в процесі самопроекування життєвої позиції – І. В. Перелигіна; ціннісно-сміслові настановлення є чинником, що сприяє соціальній інтеграції інвалідів зору – А. А. Яковлева.

Водночас невирішеними залишаються питання щодо визначення структури, функцій, рівнів, особливостей формування ціннісно-сміслових настановлень особистості загалом та у підлітків зокрема, тоді як саме цей віковий етап є сенситивним періодом їх формування (Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Д. О. Леонт'єв).

Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатня наукова розробленість зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження:

«Психологічні особливості формування ціннісно-смилових настановлень у підлітковому віці».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри практичної психології Запорізького національного університету за напрямом «Психологічне забезпечення розвитку особистості в освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0111U000108), «Психологічне забезпечення формування та розвитку соціальних суб'єктів» (державний реєстраційний номер 0114U05324). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою Радою Запорізького національного університету (протокол № 1 від 20.09.2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 30.10.2012 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей формування ціннісно-смилових настановлень в період підліткового віку, обґрунтуванні, розробці та апробації психолого-педагогічної програми розвитку ціннісно-смилових настановлень підлітків у навчально-виховному процесі.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що:

- формування ціннісно-смилових настановлень нерозривно пов'язане з розвитком ціннісно-смилової сфери підлітка; структура ціннісно-смилових настановлень характеризується дисгармонійністю та нестабільністю її компонентів, а рівень сформованості в підлітковому віці є недостатнім;

- формування ціннісно-смилових настановлень у підлітків буде більш успішним за умови актуалізації структурних компонентів ціннісно-смилових настановлень засобами активного соціально-психологічного навчання.

Основні завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення ціннісно-смилових настановлень особистості підліткового віку та їх структурно-функціональні особливості.

2. Емпірично дослідити особливості формування ціннісно-смилових настановлень особистості у підлітковому віці.

3. Виявити параметри, критерії та рівні розвитку ціннісно-смилових настановлень підлітків.

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати психолого-педагогічну програму формування ціннісно-смилових настановлень у підлітковому віці.

Об'єкт дослідження – ціннісно-смилові настановлення особистості підліткового віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування ціннісно-смилових настановлень у підлітковому віці.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: положення діяльнісного підходу про діяльнісне опосередкування настановлень особистості (О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв); фундаментальні дослідження особливостей розвитку особистості в підлітковому віці (Л. І. Божович, І. С. Булах, Л. С. Виготський, Т. В. Драгунова, І. С. Кон, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. С. Мухіна, Д. Й. Фельдштейн, Д. Б. Ельконін); концепція смислової та ціннісної

природи розвитку й функціонування особистості (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, З. С. Карпенко, О. М. Леонтьєв, Д. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, В. М. Мясичев, В. В. Столін, Н. Ф. Шевченко); ключові положення про мотиваційно-сміслову регуляцію (Б. С. Братусь, Ж. П. Вірна, Г. О. Балл) та динаміку ціннісно-сміслові сфери особистості (Т. А. Вілюжаніна, В. П. Зінченко, В. Ф. Петренко); концепція ціннісно-сміслового розвитку людини в працях Б. С. Братуся та Д. О. Леонтьєва.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні*: теоретико-методологічний аналіз та систематизація літературних наукових джерел, порівняння й узагальнення даних теоретичних та емпіричних досліджень; *емпіричні*: спостереження, бесіда, тести, психологічний експеримент (констатувальний та формувальний); *статистичні* методи: кореляційний, факторний, дисперсійний аналіз (обробка статистичних даних проводилося на базі пакету статистичних програм IBM SPSS (версія 20) та Microsoft Excel-2013).

На різних етапах дослідження використано психодіагностичні методики: для виявлення реальної структури ціннісних орієнтацій – методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. С. Бубнової; для дослідження цілісної ієрархічної системи ціннісних орієнтацій особистості – тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча (RVS), в модифікації Б. С. Круглова; для дослідження індивідуальних цінностей – методика Ш. Шварца, адаптована В. М. Карандашевим; для дослідження смислової та ціннісної сфер особистості – методика «Ціннісний спектр» (ЦС) Д. О. Леонтьєва; для дослідження особистості підлітка – методика багатофакторного дослідження особистості (14 PF) Р. Кеттелла (підлітковий варіант).

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалася на базі Криворізької загальноосвітньої школи № 32, Криворізького обласного ліцею-інтернату для сільської молоді, Криворізької педагогічної гімназії. У констатувальному експерименті взяли участь 268 осіб 7-10 класів, віком від 12 до 16 років. У формувальному експерименті брали участь 60 учнів 9-х класів.

Дослідження виконувалося у три етапи (пошуковий, дослідницько-експериментальний, узагальнюючий) впродовж 2011 – 2016 років.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* визначено сутність поняття «ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці» як психічного утворення, що є компонентом ціннісно-сміслові сфери особистості підлітка та виражається в передготовності до дії та самовираження й ґрунтується на системі цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислах підлітка; структуру ціннісно-сміслових настановлень (когнітивний, емотивний, конативний компоненти); виділено критерії розвитку складових ціннісно-сміслових настановлень: формування індивідуальної системи смислів (когнітивний), привласнення суб'єктом суспільних цінностей (емотивний), осмисленість індивідуального простору діяльності (конативний); визначено рівні розвитку ціннісно-сміслових настановлень підлітків (творчий та репродуктивний)

та виявлено переважання репродуктивного рівня; на основі емпіричних показників створено модель формування ціннісно-сміслових настановлень, яка відображає характер організації структурних компонентів досліджуваного феномена; обґрунтовано, розроблено, апробовано та доведено ефективність психолого-педагогічної програми формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці;

- *розширено та доповнено* наукові уявлення про зміст структурних компонентів та функції ціннісно-сміслових настановлень особистості;

- *набули подальшого розвитку* знання про ціннісно-сміслові настановлення та їх компоненти, положення про їх формування; здійснено подальший розвиток теорії ціннісно-сміислової сфери особистості.

Практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлене можливістю їх застосування у практиці загальноосвітніх навчальних закладів, у груповій психокорекційній роботі з підлітками, для розширення знань педагогів у сфері ціннісно-сміслового розвитку особистості. Авторська психолого-педагогічна програма формування ціннісно-сміслових настановлень може бути використана педагогами, психологами, соціальними педагогами загальноосвітніх навчальних закладів як психологічний засіб розвивального характеру. Отримані теоретичні та емпіричні результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання навчальних курсів «Вікова психологія», «Психологія особистості» та інших спецкурсів.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження обговорювалися й отримали схвалення на 9 міжнародних, 1 всеукраїнській, 5 університетських науково-практичних конференціях та на засіданнях кафедри практичної психології Запорізького національного університету (з 2013 по 2016 рр.).

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес ДВНЗ «Запорізький національний університет» (довідка № 01-15/12 від 31.05.2016 р.); КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (довідка № 273 від 31.05.2016р.); Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (довідка № 02/02-343/3 від 03.06.2016 р.); Криворізької педагогічної гімназії (довідка № 253 від 01.06.2016 р.); КЗО «Криворізький обласний ліцей-інтернат для сільської молоді» (довідка № 13 від 02.02.2016 р.).

Особистий внесок автора у працях, написаних у співавторстві з науковим керівником (1 науково-практичний посібник та 1 фахова стаття) визначається розробкою плану дослідження, аналізом результатів теоретичного та емпіричного досліджень, формулюванням висновків, обґрунтуванням та розробкою психолого-педагогічної програми формування ціннісно-сміслових настановлень підлітків (50 %).

Публікації. Матеріали дослідження висвітлено в 27 публікаціях. З них 1 науково-практичний посібник, 12 статей (9 – у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному періодичному фаховому виданні), 14 – матеріали наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох

розділів, висновків до розділів, висновків, 8 додатків та списку використаних джерел, що налічує 263 найменування (12 з яких іноземною мовою). Основний зміст дисертації викладений на 174 сторінках та містить 19 таблиць та 16 рисунків на 16 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, сформульовано мету, припущення, завдання, об'єкт та предмет дослідження, визначено теоретико-методологічну та методичну базу дослідження, наукову новизну та практичне значення роботи. Наведено інформацію про апробацію й впровадження отриманих результатів та публікації за темою дисертації. Подано дані про структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі** «Теоретичні засади дослідження ціннісно-сміслових настановлень особистості підліткового віку» представлено аналіз основних наукових концепцій зарубіжних та вітчизняних представників різних психологічних шкіл щодо проблеми ціннісно-сміислової сфери особистості; проаналізовано структурно-функціональні особливості ціннісно-сміслових настановлень; теоретично обґрунтовано специфіку процесу формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці.

Теоретичний аналіз проблеми ціннісно-сміслових настановлень виявив основні напрями її вивчення: 1) феномен смислу та інші смислові утворення (О. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, О. М. Леонтьєв, Д. О. Леонтьєв, В. Франкл та інші); 2) розуміння природи цінностей та ціннісних орієнтацій (Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Ф. Ю. Василюк, Д. О. Леонтьєв, А. Маслоу, Г. Олпорт, М. Рокіч, В. П. Тугаринов, В. О. Ядов та інші); 3) поняття настановлення (Г. О. Балл, Ф. Занецький, Г. Олпорт, В. Томас, Д. М. Узнадзе, В. Т. Циба та інші).

Проаналізовано підходи до розуміння структури ціннісно-сміислової сфери. Зокрема, М. С. Яницький, О. В. Сірий виокремлюють в ній ціннісні орієнтації та систему особистісних смислів; І. П. Шапінкова розглядає цінності-знання, цінності-мотиви, цінності-цілі, цінності-смісли; А. С. Шаров – мотиви, смисли та цінності. Вагомою особливістю цінностей, ціннісних орієнтацій, особистісних смислів є спонукальна складова та вплив на поведінку особистості (О. М. Леонтьєв, О. В. Сірий, В. О. Ядов), а тому доцільним є виділення в структурі ціннісно-сміислової сфери особистості ціннісно-сміслових настановлень, посередництвом яких цінності, ціннісні орієнтації та особистісні смисли проявляються в діяльності особистості.

Проаналізовано вікові аспекти розвитку ціннісно-сміслових настановлень. Так, С. В. Євменко, І. В. Перелигіна та В. В. Москівна вивчали їх становлення у юнацькому віці, І. О. Канєєва досліджувала розвиток ціннісно-сміслових настановлень у старшому підлітковому та ранньому юнацькому віці, А. А. Яковлева здійснила їх аналіз від юнацького до старечого віку. Більшість з розглянутих досліджень висвітлюють особливості ціннісно-сміслових настановлень обмежено, оскільки вивчають їх конкретні типи (екологічні, антитерористичні) або стосуються вузького кола досліджуваних (інваліди по зору, тощо).

В наукових працях розкрито особливості механізму формування ціннісно-сміслових настановлень. Зокрема, І. В. Абакумова та В. Т. Фоменко виокремили

складові цього процесу – формування операціональних, цільових та мотиваційних ціннісно-сміслових настановлень; І. М. Галян в якості механізмів виділив інтеріоризацію, перетворення особистості (переоцінка та диференціація цінностей) та побудову власної ціннісної ієрархії; І. О. Канєєва вбачає можливим розвиток ціннісно-сміслових настановлень з врахуванням алгоритму: визначення типу настановлення, яке необхідно сформувати; корекція поведінки; формування настановлень. Але, поза увагою дослідників залишилося вивчення формування ціннісно-сміслових настановлень саме у підлітковому віці, який, на думку науковців є сенситивним періодом їх становлення (Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Д. О. Леонтєв), оскільки пов'язаний з розвитком рефлексії (І. С. Булах, І. Г. Єгорова, Д. О. Леонтєв, К. М. Поліванова), перетвореннями в пізнавальній сфері (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперин, В. С. Мухіна) та змінами в мотиваційній сфері особистості підлітка (Л. І. Божович, О. М. Леонтєв).

На основі аналізу досліджень щодо процесу формування ціннісно-сміслових настановлень, вокремлено його механізми: інтеріоризація (Б. Г. Ананьєв, Я. Гудечек, О. М. Леонтєв, Ж. Піаже); ідентифікація (Л. С. Виготський, Ю. О. Громико, В. А. Петровський); інтерналізація (Я. Гудечек, Б. П. Бархаєв, Ж. Піаже).

Враховуючи погляди науковців на ціннісно-сміслові настановлення як інтегральне психічне утворення, що об'єднує ціннісний та смисловий аспекти становлення особистості, є проявом особистісного смислу та знаходить відображення в поведінці та діяльності індивіда (І. О. Канєєва, А. А. Яковлева), конкретизовано сутність поняття *ціннісно-сміслові настановлення підлітків* – це психічне утворення, що є компонентом ціннісно-сміислової сфери особистості підлітка та виражається в передготовності до дії та самовираження й ґрунтується на системі цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислах підлітка.

Ґрунтуючись на підходах О. Г. Селивоненко та М. Сміта визначено структуру компонентів ціннісно-сміислової сфери (когнітивний, емотивний, конативний складові) та уточнено змістовні характеристики компонентів ціннісно-сміслових настановлень підлітків. Зміст *когнітивного* компонента («цінності-знання») містить бачення світу, образ бажаного (смисловий компонент) та знання про цінності (ціннісний компонент). Змістом *емотивного* компонента («цінності-смисли») виступають оцінні судження людини, які проявляються в симпатії чи антипатії по відношенню до значимих об'єктів, посередництвом яких індивід сприймає оточуючу реальність. Сутнісні особливості *конативного* компонента («цінності-стимули») проявляються як готовність до дії по відношенню до об'єкта, що має особистісний сенс та ціннісну значущість для особистості.

Аналіз поглядів дослідників на функції ціннісно-сміслових утворень (оцінна, селективна, регулятивна, мотиваційна та інші), представлених О. Г. Здравомисловим, Ф. Ю. Василюком, Л. В. Романюк, Ш. Шварцом, дозволив конкретизувати та доповнити функції ціннісно-сміслових настановлень підлітків: *регулятивна* (визначає стійкий та послідовний характер поведінки та діяльності); *адаптивна* (полягає в здатності підлітка задовольняти власні потреби посередництвом цінностей, які характерні для конкретного суспільства, а також

залучення до системи норм та цінностей які в ньому функціонують); *експресивна* (сприяє самоствердженню та самовираженню підлітків).

Отже, теоретичний аналіз проблеми дозволив припустити, що ціннісно-сміслові настановлення у підлітковому віці мають певні особливості, що знаходять відображення в їх структурі, функціях та особливостях прояву. Визначені теоретичні положення було покладено в основу емпіричного дослідження особливостей формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці.

У **другому розділі** «Емпіричне дослідження сформованості ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці» визначено мету, завдання, основні етапи та загальну стратегію констатувального етапу дослідження; обґрунтовано вибір методів та методик, необхідних для емпіричного вивчення особливостей формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці; представлено кількісні та якісні результати емпіричного дослідження ціннісно-сміслових настановлень підлітків; визначено рівні формування ціннісно-сміслових настановлень.

Вибірку досліджуваних склали учні 7-10 класів (n=268), з яких 85 досліджуваних віком 12 років, 93 – віком 13-14 років, 90 – віком 15-16 років. Розподіл респондентів на три групи (молодший, середній та старший підлітковий вік) відображає сутнісні особливості підліткового віку.

Завдання констатувального експерименту: 1) виявити особливості ціннісно-сміслових настановлень підлітка за наступними параметрами: «цінності-знання» (когнітивний), «цінності-смісли» (емотивний), «цінності-стимули» (конативний компонент); 2) визначити вплив індивідуально-психологічних особливостей особистості на ціннісно-сміслові настановлення за обраними параметрами; 3) на основі узагальненого аналізу отриманих результатів дослідження визначити рівні розвитку ціннісно-сміслових настановлень.

Для діагностики параметру «*цінності-знання*», що відповідає когнітивному компоненту ціннісно-сміслових настановлень, використано тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча (в модифікації Б. С. Круглова), блок інструментальних цінностей та методика дослідження індивідуальних цінностей Ш. Шварца (адаптована В. М. Карандашевим), рівень нормативних ідеалів. Встановлено, що зміст параметру «цінності-знання», який відображує ціннісні уявлення підлітків та декларовані цінності, характеризується низкою особливостей: більшість цінностей відносяться до блоку цінностей спілкування («життєрадісність»: молодша група – 6,73; середня група – 6,01; старша група – 6,66; «вихованість»: молодша група – 5,57; середня група – 5,73; старша група – 5,31; «чесність»: молодша група – 7,17; середня група – 7,73; «добродота»: молодша група – 4,68; середня група – 4,49; старша група – 4,62); містить цінності, що обумовлені віковими особливостями підлітків («самотійність»: середня група – 4,56; старша група – 4,49; «конформність»: молодша група – 4,61; середня група – 4,54; старша група – 4,49); включає цінності, які зумовлені соціально-економічною та політичною нестабільністю («безпека»: молодша група – 4,52). Психологічні особливості параметру «цінності-знання» полягають у тому, що вони відображують актуальні потреби підліткового віку у спілкуванні, емансипації, тощо, але проявляються на когнітивному рівні. Таким

чином, підлітки усвідомлюють значущість вище зазначених цінностей, але їх репрезентація у поведінці може бути зовсім відсутньою.

Діагностика емотивного компонента ціннісно-сміслових настановлень, що відображує результати дослідження параметру «*цінності-смисли*» відбувалася з використанням тесту «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча (в модифікації Б. С. Круглова), блок термінальних цінностей та методики «Ціннісний спектр» Д. О. Леонтьєва. Виявлено наступні психологічні особливості системи домінуючих цінностей підлітків: переважає група конкретних цінностей («здоров'я»: молодша група – 3,23; середня група – 4,44; старша група – 4,49; «щасливе сімейне життя»: молодша група – 6,87; середня група – 5,28; «наявність гарних та вірних друзів»: молодша група – 6,87; середня група – 6,09; старша група – 5,39) та група цінностей особистого життя («щасливе сімейне життя», «наявність гарних та вірних друзів», «кохання»: старша група – 6,33). Стан суб'єктивної смислової реальності включає категорії «добро»: молодша група – 6,13; середня група – 5,6; старша група – 5,54; «смысл»: середня група – 4,32; старша група – 4,67; «справедливість»: молодша група – 4,4; «унікальність»: старша група – 4,39; «цілісність»: середня група – 4,24; «істина»: молодша група – 4,27. Виявлені психологічні особливості параметру «*цінності-смисли*» фактично є відображенням вікових змін в особистості підлітка, які пов'язані з розвитком самоаналізу та рефлексії, становленням ідентичності. Тобто, виявлені значущі цінності мають емоційне забарвлення й привабливість та можуть проявлятися у поведінці підлітків в залежності від ситуації.

Для дослідження параметру «*цінності-стимули*», що відображує конативний компонент ціннісно-сміслових настановлень, використано методику дослідження індивідуальних цінностей Ш. Шварца (адаптована В. М. Карандашевим), рівень індивідуальних пріоритетів та методику «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій» С. С. Бубнової. Підсумовуючи отримані результати зазначимо, що для підлітків є значущими наступні цінності, що проявляються на рівні поведінки: цінності саморозвитку («пізнання нового»: молодша група – 3,65; середня група – 4,15; старша група – 4,08); самоствердження («визнання та повага людей»: молодша група – 4,05; середня група – 3,67; «самостійність»: старша група – 2,29); гедоністичні («приємний відпочинок»: молодша група – 4,05; середня група – 3,86; старша група – 4,26; «гедонізм»: середня група – 2,73; старша група – 2,12) та альтруїстичні («допомога та милосердя»: старша група – 4,82); цінності спілкування («універсалізм»: молодша група – 2,47; середня група – 2,43; «доброта»: молодша група – 2,35; старша група – 2,12); пошук нового та отримання гострих відчуттів («стимуляція»: молодша група – 2,42; середня група – 2,69; старша група – 2,39). Таким чином, виявлені психологічні особливості ціннісно-сміслових настановлень за параметром «*цінності-стимули*» характеризуються типовими потребами підлітків у встановленні соціальних контактів, самостійності, а також прагненням переживання гострих відчуттів та насолоди. Особливістю досліджуваного параметру є те, що виявлені значущі цінності відображуються в схильності до певних дій, поведінки, а отже, реалізуються в діяльності.

Порівнюючи результати дослідження параметрів «*цінності-знання*», «*цінності-смисли*» та «*цінності-стимули*» виявлено, що в структуру кожного з параметрів, що відповідає когнітивному, емотивному та конативному компоненту

ціннісно-сміслових настановлень включені різні групи цінностей, таким чином підтверджуючи результати теоретичного аналізу проблеми, згідно яких загальна структура ціннісно-сміслові сфери підлітка характеризується нестабільністю та дисгармонійністю.

За розподілом кореляційних зв'язків між параметрами ціннісно-сміслових настановлень («цінності-знання», «цінності-смісли» та «цінності-стимули») та індивідуально-психологічними особливостями підлітків за визначеними узагальненими факторами «Свідомість», «Соціальна інтроверсія», «Конформність», «Тривожність» (методика багатофакторного дослідження особистості 14 PF Р. Кеттелла) виявлено найбільшу кількість тісних кореляційних зв'язків між параметрами ціннісно-сміслових настановлень та фактором «Свідомість». Отже, засвоєння (інтеріоризація) цінностей підлітками залежить від конкретних індивідуально-психологічних особливостей, а саме активності, наполегливості, відповідальності, високого рівня контролю поведінки, вольових якостей та рівноваженості.

Виявлено критерії формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці. Критерієм сформованості когнітивного компонента визначено *формування індивідуальної системи смислів*, тобто поступове засвоєння підлітками в процесі особистісного розвитку суспільно вироблених цінностей та формування на цій основі індивідуальної системи смислів (О. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Д. О. Леонт'єв, М. С. Яницький). Критерієм сформованості емотивного компонента визначено *привласнення суспільних цінностей*, тобто модифікація суспільно-значущих цінностей за рахунок привнесення суб'єктивних особливостей (Д. О. Леонт'єв, А. В. Сірий, М. С. Яницький,). Для конативного компонента критерієм сформованості визначено *осмисленість індивідуального простору діяльності*, що виявляється у вибірковості діяльності особистості, формуванні поведінкових патернів, що зумовлені системою цінностей та смислів особистості (О. Ю. Артем'єва, О. В. Сухоруков).

Спираючись на результати теоретичного аналізу й емпіричного дослідження, здійснено розподіл даних за рівнями сформованості ціннісно-сміслових настановлень (творчий та репродуктивний). Результати наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Рівні та показники сформованості ціннісно-сміслових настановлень

<i>Рівні</i>	<i>Показники розвитку ціннісно-сміслових настановлень</i>
Творчий	Значущість вищих духовних та загальнолюдських цінностей (добро, свобода, милосердя та інші); вагомість цінностей пізнання, розвиток; виражена тенденція до самостійності, незалежності, орієнтації на досягнення; здатність до постановки особистісних перспектив; соціальна взаємодія, що базується на принципах взаємоповаги, толерантності, чесності; естетичний розвиток.
Репродуктивний	Низька значущість вищих духовних та загальнолюдських цінностей; відсутність спрямованості на особистісний розвиток, досягнення, самореалізацію; в міжособистісній взаємодії відсутні прояви толерантності, взаємоповаги по відношенню до оточуючих; низький рівень значущості естетичних цінностей.

Зроблено висновок про наявність репродуктивного рівня сформованості ціннісно-сміслових настановлень у підлітків за досліджуваними критеріями (1 критерій – 56,57 %; 2 критерій – 58,11 %; 3 критерій – 60,39 %), попри вираженість творчого рівня (1 критерій – 43,42 %; 2 критерій – 41,89 %; 3 критерій – 39,61 %). Таким чином, результати констатувального експерименту засвідчили недостатній рівень сформованості ціннісно-сміслових настановлень підлітків та зумовили необхідність розробки та впровадження практико-орієнтованих заходів цілеспрямованого впливу на формування ціннісно-сміслових настановлень в підлітковому віці з урахуванням виявлених в емпіричному дослідженні особливостей.

У **третьому розділі** – «Психолого-педагогічні засоби формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітків» викладені загальна стратегія, мета й завдання формувального експерименту, представлено авторську модель та психолого-педагогічну програму формування ціннісно-сміслових настановлень, подано результати її ефективності.

Теоретичним обґрунтуванням побудови формувального експерименту стали основні положення особистісно-орієнтованого підходу в навчально-виховному процесі (Г. О. Балл, І. Д. Бех, С. Д. Максименко, І. С. Якиманська та інші); принципи формування духовного простору особистості в працях М. Й. Боришевського, І. А. Зязюна, В. В. Рибалки, М. В. Савчина та інших; наукові доробки дослідників щодо механізмів формування ціннісно-сміслових настановлень (І. В. Абакумова, І. М. Галян, І. О. Канєєва, В. Т. Фоменко та інші). Це дало можливість визначити умови, необхідні для розвитку ціннісно-сміслових настановлень, розробити модель і психолого-педагогічну програму їх формування у підлітковому віці.

Авторська модель формування ціннісно-сміслових настановлень дозволила пояснити особливості її реалізації та наочно представити динамічний аспект розвитку ціннісно-сміслових настановлень, що виражається у взаємозв'язку всіх структурних елементів моделі, а саме: напрямів роботи, розвивальних засобів, механізмів (інтеріоризація, ідентифікація та інтерналізація) та структурних компонентів ціннісно-сміслових настановлень (когнітивний, емотивний, конативний) (рис.1).

У відповідності до моделі розроблено психолого-педагогічну програму «Ціннісно-сміслові настановлення у підлітковому віці: шлях розвитку», в якій обґрунтовано актуальність, мету, завдання та змістові й процесуальні аспекти її реалізації. Основна *мета програми* полягала в здійсненні систематичного та цілеспрямованого впливу на формування ціннісно-сміслових настановлень за рахунок створення й реалізації спеціальних психологічних умов.

Психолого-педагогічна програма сприяння формуванню ціннісно-сміслових настановлень складалася з двох модулів. Модуль 1 спрямований на формування ціннісно-сміслових настановлень через розвиток наступних компонентів: когнітивний – розширення уявлень підлітків про поняття «цінності», «смысл»; емотивний – сприяння формуванню ціннісно-сміслових настановлень підлітків через оцінювання до значущих об'єктів, розвиток усвідомлення власної системи цінностей; активізація процесів самопізнання.

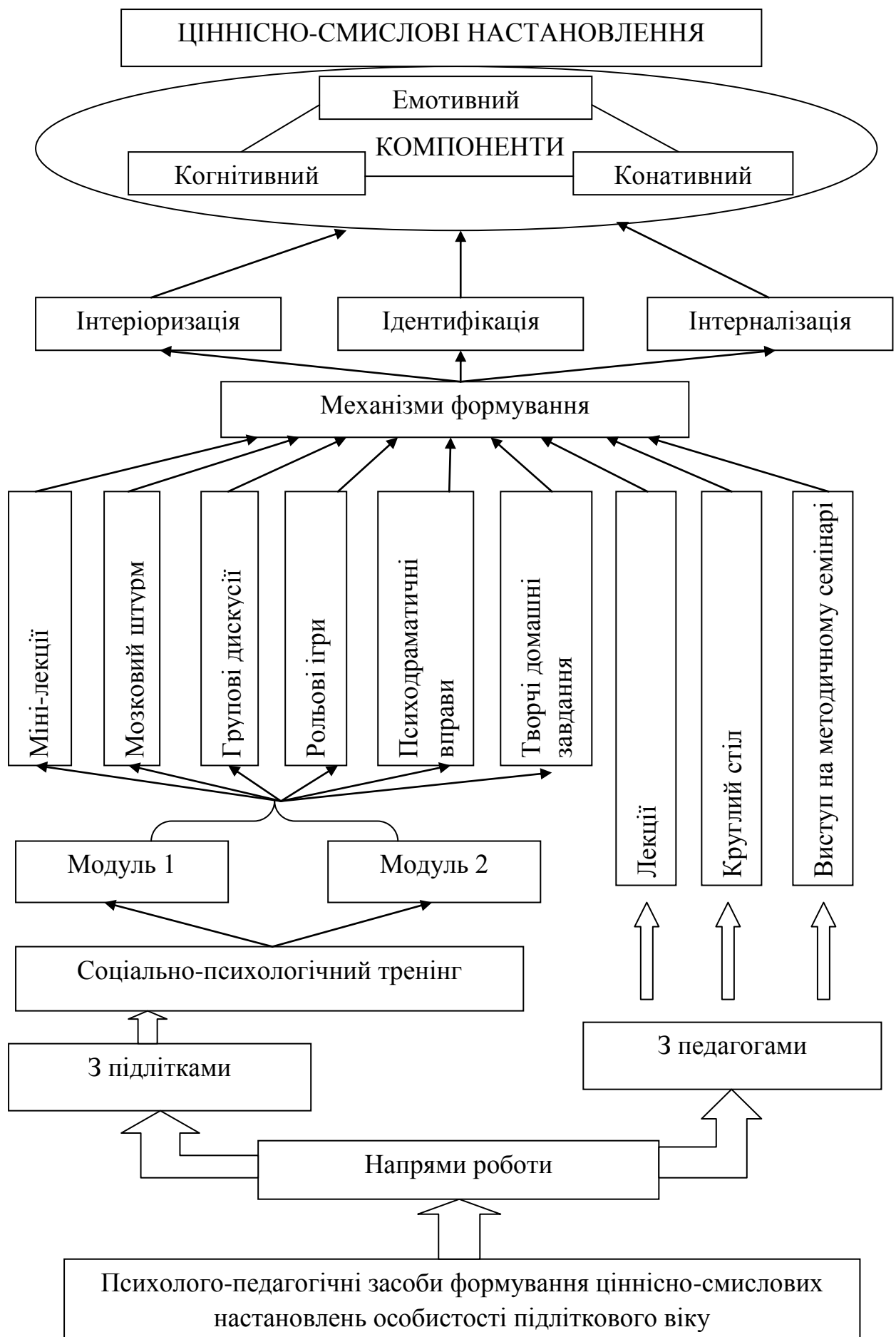

Рис. 1. Модель формування ціннісно-смыслових настановлень підлітків

Модуль 2 спрямований на розвиток конативного компонента ціннісно-сміслових настановлень, що характеризується реалізацією та відображенням цінностей у поведінці підлітків.

Програма формування ціннісно-сміслових настановлень включала два напрямки: соціально-психологічний тренінг з підлітками (міні лекції, техніка «мозкового штурму», групові дискусії, рольові ігри, психодраматичні вправи, творчі домашні завдання); робота з педагогами (лекції, виступ на методичному семінарі та проведення круглого столу з визначеної проблематики).

Кожне заняття спрямоване на формування конкретного аспекту ціннісно-сміслових настановлень (когнітивного, емотивного або конативного). Так, збагачення розуміння учнями понять «цінності» та «смісли» забезпечувалося інформаційними та теоретичними повідомленнями, груповими дискусіями й обговоренням актуальних питань у цьому контексті, а також окремими психодраматичними вправами (наприклад, «Метафора», «Девіз», «Безлюдний острів», «Самопізнання», «Країна щастя» та ін.).

Активне індивідуальне осмислення широкого спектру цінностей забезпечувалося у практичному блоці тренінгової програми шляхом розвитку усвідомлення значущості загальнолюдських, професійних цінностей та смислів у власному житті та діяльності, визначення пріоритетних серед них за допомогою рольових вправ і технік, зокрема, таких, як «Цінності», «Смисл життя», «Карта майбутнього» та ін. Використання психодраматичних вправ та рольових ігор стимулювало учасників до реалізації власних цінностей та нових, засвоєних в результаті проходження тренінгу цінностей. Формування структурних компонентів відбувалося через актуалізацію механізмів інтеріоризації, ідентифікації та інтерналізації.

Апробація програми відбувалась впродовж 2 навчальних семестрів, включала 30 занять (тривалістю по 2 академічні години кожне) один раз на тиждень, на базі Криворізької педагогічної гімназії. Експериментальна група складалася з 31 учня, а контрольна група – з 29 учнів 9-х класів. Загальну вибірку формувального експерименту склали 60 респондентів.

В якості показників ефективності формувальної програми виступала наявність позитивної динаміки за основними параметрами: «цінності-знання», «цінності-смісли», «цінності-стимули».

Аналіз результатів здійснювався відповідно до структурно-змістової сутності ціннісно-сміслових настановлень. За допомогою t-критерію Стьюдента було підтверджено статистичну достовірність результатів та значущість зрушень за кожним з досліджуваних параметрів в експериментальній групі та їх відсутність у контрольній групі до та після формувального експерименту (табл. 2).

Дані формувального експерименту показали, що у підлітків-учасників контрольної групи досліджувані показники за параметрами ціннісно-сміслових настановлень залишилися незмінними по закінченню експерименту та були ідентичними більшості показників, зафіксованих у підлітків-учасників експериментальної групи до проведення розвивальної програми.

У підлітків експериментальної групи встановлено динаміку за показниками структурних компонентів ціннісно-сміслових настановлень: відзначено зростання

компонентів параметру «цінності-знання» («дисциплінованість» – на 22,5 %; «відповідальність» – на 14,2 %; «терпимість» – на 11,2 %; «чесність» – на 14,28 %; «ефективність у справах» – на 22,7 %; «доброта» – на 11,0 %; «універсалізм» – на 9,86 %; «самостійність» – на 13,06 %); встановлено зростання компонентів

Таблиця 2

Кількісні показники рівнів сформованості ціннісно-сміслових настановлень до та після формувального експерименту

Досліджувані параметри		Експериментальна група (n=31)				Контрольна група (n=29)			
		До	Після	t	p	До	Після	t	p
«Цінності-знання»	Дисциплінованість	13,10	8,90	2,86	0,0068	10,82	9,82	0,59	0,5567
	Відповідальність	9,48	6,90	2,36	0,0233	8,00	8,82	0,46	0,6517
	Терпимість	11,86	8,86	2,17	0,0358	10,53	10,59	0,04	0,9706
	Чесність	6,29	3,71	2,04	0,0476	6,76	8,65	1,28	0,2100
	Ефективність у справах	11,62	7,52	3,18	0,0029	9,82	10,06	0,13	0,9013
	Доброта	4,05	4,82	2,59	0,0132	4,38	4,49	0,27	0,7886
	Універсалізм	3,63	4,32	2,67	0,0109	3,82	3,99	0,55	0,5833
	Самостійність	4,45	5,37	3,50	0,0012	4,64	4,63	0,03	0,9777
«Цінності-смісли»	Здоров'я	4,67	2,33	2,16	0,03	4,65	3,35	0,93	0,3607
	Цікава робота	7,71	5,81	2,05	0,0472	12,4	10,06	1,46	0,1532
	Кохання	6,52	3,76	2,21	0,0325	5,76	6,59	0,66	0,5108
	Пізнання	10,24	7,48	2,90	0,0060	11,6	11,41	0,14	0,8901
	Продуктивне життя	11,19	9,27	2,36	0,0233	10,06	10,35	0,87	0,3900
	Розвиток	8,48	5,62	2,27	0,0290	9,65	9,47	0,10	0,9178
	Щастя інших	13,00	9,05	3,92	0,0003	11,7	11,88	0,11	0,9113
	Впевненість в собі	9,38	6,05	2,92	0,0057	8,41	10,41	1,25	0,2210
	Добро	5,19	6,57	2,82	0,0073	5,12	5,29	0,27	0,7916
	Істина	3,67	5,05	2,81	0,0077	3,53	3,59	0,42	0,6814
	Самодостатність	2,95	4,29	2,52	0,0157	2,00	2,12	0,84	0,3874
	Досконалість	3,95	5,10	1,96	0,0570	2,41	2,35	0,09	0,9262
«Цінності-стимули»	Універсалізм	2,15	2,57	2,06	0,0462	2,41	2,57	1,07	0,2845
	Самостійність	2,51	3,14	2,73	0,0093	2,31	2,28	0,12	0,9089
	Досягнення	2,13	2,58	2,13	0,0390	2,00	2,18	0,74	0,4934
	Пошук та насолода прекрасним	3,33	4,29	-2,63	0,0120	3,71	3,88	0,45	0,6537
	Допомога та милосердя	4,00	4,90	-3,65	0,0008	4,35	4,65	1,22	0,2307
	Пізнання нового	4,00	4,95	-3,51	0,0011	3,59	3,76	0,44	0,6608
	Соціальна активність	2,19	2,64	-4,13	0,0002	3,06	3,00	0,17	0,8668
	Здоров'я	3,24	4,05	-2,54	0,0152	3,24	3,12	0,26	0,7985

параметру «цінності-сенси» («здоров'я» – на 12,9 %; «цікава робота» – на 10,52 %; «кохання» – на 15,3 %; «пізнання» – на 15,32 %; «продуктивне життя» – на 10,61 %; «розвиток» – на 15,83 %; «щастя інших» – на 21,94 %; «впевненість в собі» – на 18,49; «добро» – на 11,5 %; «істина» – на 11,5 %; «самодостатність» – на 11,17 %; «досконалість» – на 9,59 %); за параметром «цінності-стимули» виявлено зростання цінностей («універсалізм» – на 10,34 %; «самотійність» – на 15,75; «досягнення» – на 11,31 %; «пошук та насолода прекрасним» – на 16 %; «допомога та милосердя» – на 15 %; «пізнання нового» – на 15,84 %; «соціальна активність» – на 7,5 %; «здоров'я» – на 13,5 %). Зростання показників структурних компонентів ціннісно-сміслових настановлень засвідчило їх розвиток у підлітків та знайшло відображення у підвищенні значущості рівнів – духовних цінностей, прагнення до самотійності та незалежності, орієнтації на пізнання, особистісного розвитку та продуктивної міжособистісної взаємодії, – що загалом характеризує особистість з творчим рівнем розвитку ціннісно-сміслових настановлень.

Вищенаведені результати підтвердили правомірність визначених психологічних особливостей формування ціннісно-сміслових настановлень, ефективність та доцільність використання розробленої та апробованої психолого-педагогічної програми формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці.

В цілому проведене дослідження засвідчило вирішення поставлених завдань, підтвердило гіпотезу та дало підстави для формулювання загальних висновків.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування й експериментально вивчено психологічні особливості формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці, що виявляються у визначенні теоретичних підходів до проблеми, вивченні особливостей ціннісно-сміислової сфери підлітків, визначенні структурних та функціональних особливостей ціннісно-сміслових настановлень, створенні моделі формування та обґрунтуванні, розробці й апробації психолого-педагогічної програми формування ціннісно-сміслових настановлень підлітків.

1. Ціннісно-сміслові настановлення, виходячи із сучасних психолого-педагогічних теоретичних та емпіричних досліджень, визначаються як інтегральне психічне утворення, що об'єднує ціннісний та смисловий аспекти становлення особистості, вони є проявом особистісного смислу й знаходять відображення в поведінці та діяльності індивіда. Активний процес формування ціннісно-сміслових настановлень притаманний підлітковому віку та пов'язаний зі змінами мотиваційної сфери підлітка, розвитком пізнавальної сфери та рефлексивних механізмів. *Ціннісно-сміслові настановлення у підлітковому віці* ми визначаємо як психічне утворення, що є компонентом ціннісно-сміислової сфери особистості підлітка та проявляються в передготовності до дії та самовираження й ґрунтується на системі цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислах підлітка.

2. Теоретично обґрунтовано, що структура ціннісно-сміслових настановлень представлена *компонентами*: когнітивний (включає в себе бачення світу, образ бажаного (смісловий компонент) та знання про цінності (ціннісний компонент), емотивний (оцінне судження підлітка, яке проявляється в симпатії чи антипатії по відношенню до значущих об'єктів, посередництвом якого він сприймає оточуючу

реальність), конативний (проявляється як готовність до дії по відношенню до об'єкта, що має особистісний сенс та ціннісну значущість для особистості).

Визначено *функції* ціннісно-смилових настановлень (регулятивна – визначає стійкий та послідовний характер поведінки та діяльності підлітка; адаптивна – полягає в залученні підлітка до системи норм та цінностей, які характерні для суспільства; експресивна – сприяє самовираженню та самоствердженню підлітка) та *механізми* формування (інтеріоризація, ідентифікація та інтерналізація).

3. Виокремлено *параметри* ціннісно-смилових настановлень підлітків, які визначено у відповідності до їх структурно-функціональних особливостей: 1) «цінності-знання» включають ціннісні уявлення підлітків, декларовані цінності; 2) «цінності-смили» відображують домінуючі цінності підлітків, стан суб'єктивної ціннісно-смилової реальності; 3) «цінності-стимули» визначають особливості поведінки підлітка як носія цінностей.

Визначено *критерії* (формування індивідуальної системи смислів, привласнення суспільних цінностей, осмисленість індивідуального простору діяльності) та *рівні* (творчий та репродуктивний) формування ціннісно-смилових настановлень.

4. Емпірично досліджені психологічні особливості формування ціннісно-смилових настановлень підлітків, відповідно до виділених параметрів, мають такі характеристики: 1) зміст параметру «цінності-знання» відображується домінуванням цінностей спілкування («життєрадісність», «вихованість», «чесність», «добро»); цінностей обумовлених віковими особливостями підлітків («самотійність», «конформність»); 2) зміст параметру «цінності-смили» показав, що важливими для підлітків є конкретні цінності («здоров'я», «щасливе сімейне життя», «наявність гарних та вірних друзів»), цінності особистого життя («щасливе сімейне життя», «наявність гарних та вірних друзів», «кохання»), відображує вікові зміни в особистості підлітка, що пов'язані з розвитком самоаналізу та рефлексії, становленням ідентичності («смисл», «справедливість», «унікальність», «цілісність», «істина»); 3) «цінності-стимули» включають цінності саморозвитку («пізнання нового»), самоствердження («визнання та повага людей», «самотійність»), гедоністичні («приємний відпочинок», «гедонізм»), альтруїстичні («допомога та милосердя»), цінності спілкування («універсалізм», «доброта»), пошук нового та отримання гострих відчуттів («стимуляція»). В структуру кожного з виокремлених параметрів включені різні групи цінностей, що свідчить про неузгодженість компонентів та дисгармонійність загальної ціннісно-смилової сфери підлітка.

Здійснено розподіл даних за рівнями сформованості ціннісно-смилових настановлень: творчий (41,64 %) та репродуктивний (58,36 %).

5. Теоретичним підґрунтям програми формування ціннісно-смилових настановлень є положення особистісно-орієнтованого підходу в навчально-виховному процесі, загальні принципи розвитку духовного простору особистості, положення про механізми формування ціннісно-смилових настановлень. Авторська психолого-педагогічна програма передбачає роботу з підлітками, педагогами та психологами загальноосвітніх шкіл, містить комплекс психолого-педагогічних засобів, спрямованих на розвиток структурних компонентів ціннісно-смилових

настановлень, розвиток усвідомлення власної системи цінностей, формування оцінного ставлення підлітків до значущих об'єктів, активізацію процесів самопізнання, реалізацію та відображення цінностей у поведінці підлітків, розширення уявлень про поняття «цінності» та «смили».

Позитивна динаміка показників структурних компонентів ціннісно-сміслових настановлень у підлітків-учасників експериментальної групи засвідчила ефективність авторської програми «Ціннісно-сміслові настановлення у підлітковому віці: шлях розвитку» та можливість її впровадження у навчально-виховному процесі середньої школи.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним є подальше вивчення особливостей ціннісно-сміслових настановлень на різних вікових етапах; розробка методичного інструментарію з вивчення ціннісно-сміслових настановлень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях, затверджених МОН України

1. Сошина Ю. М. Категорії «цінності» та «ціннісно-сміслові настанови» у просторі ціннісно-сміслові сфери особистості / Ю. М. Сошина, Н. Ф. Шевченко // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2011. – Вип. 594. – С. 182-191.

2. Сошина Ю. М. Особливості ціннісно-сміслові сфери особистості підлітка / Ю. М. Сошина // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 41 (65). – С. 101-106.

3. Сошина Ю. М. Методичний інструментарій для дослідження ціннісно-сміслових настановлень особистості / Ю. М. Сошина // Вісник ОНУ. Серія : психологія. – Одеса: «Астропринт», 2013. – Т. 18. – Вип. 23. – С. 269-277.

4. Сошина Ю. М. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісно-сміслові сфери підлітка / Ю. М. Сошина // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. Г. С. Костюка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – Вип. 22.– С. 530-539.

5. Сошина Ю. М. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування ціннісно-сміслових настановлень / Ю. М. Сошина // Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки». – Херсон, 2014. – Вип. 1. – С. 74-78.

6. Сошина Ю. М. Сміслова та ціннісна сфера особистості підлітка: особливості розвитку / Ю. М. Сошина // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць ДВНЗ «ЗНУ» та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – № 2 (6). – С.156-162.

7. Сошина Ю. М. Результати впровадження програми формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці / Ю. М. Сошина // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – № 3 (48). – С. 166-173.

Статті у зарубіжних виданнях та збірниках, включених до міжнародних наукометричних баз:

8. Сошина Ю. М. Проблема дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості / Ю. М. Сошина // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II (12), Issue: 25, 2014. – С. 86-89.

9. Сошина Ю. М. Смыслодидактика та смыслоутворення в навчальному процесі: теоретичний аналіз проблеми / Ю. М. Сошина // *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*, Вип. 50. – Х.: ХНПУ, 2015. – С. 223-231.

10. Сошина Ю. М. Оцінка ефективності програми формування ціннісно-сміслових настановлень / Ю. М. Сошина // *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*, Вип. 53. – Х.: ХНПУ, 2016. – С. 220-228.

Статті у інших наукових виданнях та матеріали наукових конференцій:

11. Сошина Ю. М. Аналіз поглядів на ціннісно-сміслову сферу особистості / Ю. М. Сошина // *Особистість: проблеми та перспективи* : зб. наук. пр. за матеріалами конференції «Проблеми становлення духовної цілісності особистості в сучасному соціокультурному середовищі». – Кривий Ріг: КФ ЗНУ, 2011. – С. 33-35.

12. Сошина Ю. М. Ціннісно-сміслові настанови в структурі ціннісно-сміслової сфери особистості / Ю. М. Сошина // *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України та ДВНЗ «ЗНУ», – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – С. 78-82.

13. Сошина Ю. М. Аналіз методів дослідження категорії «смысл» / Ю. М. Сошина // «Молода наука – 2012» : V університетська наук.-практ. конф. студ., аспір. і молодих учених. – Запоріжжя : поліграфічний центр «СоруArt», 2012. – Т. 4. – С. 45-49.

14. Сошина Ю. М. Теоретичні аспекти дослідження ціннісно-сміслових настанов особистості / Ю. М. Сошина // «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку» : міжнар. наук.-практ. конф., 10-12 жовт. 2012р.: тези доп. – Запоріжжя: ЗНУ. – С. 73-75.

15. Сошина Ю. М. Структурно-змістові компоненти ціннісно-сміслової сфери / Ю. М. Сошина // «Харківська школа психології: спадщина і сучасна наука» : міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 жовт. 2012 р. : тези доп. – Харків: ХНПУ, 2012. – С. 236-237.

16. Сошина Ю. М. Психологічний аналіз наукових підходів щодо визначення ціннісно-сміслової сфери особистості / Ю. М. Сошина // *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України та ДВНЗ «ЗНУ» / Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – № 1 (3). – С. 56-60.

17. Сошина Ю. М. Ціннісно-сміслові настановлення як компонент ціннісно-сміслової сфери особистості / Ю. М. Сошина // «Молода наука - 2013» : VI університетська наук.-практ. конф. студ., аспір. і молодих учених. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Т. 2. – С.359-362.

18. Сошина Ю. М. Теоретичний аналіз особливостей ціннісно-сміслової сфери та її компонентів у підлітків / Ю. М. Сошина // «Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук» : міжнар. наук.-практ. конф., 20 квіт. 2013 р.– К., 2013. – С. 75-78.

19. Сошина Ю. М. Специфіка ціннісно-сміслової сфери у підлітковому віці / Ю. М. Сошина // «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного

функціонування людини: культурно-історичний підхід» : міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 жовт. 2013 р. – Харків, 2013. – С. 123-124.

20. Сошина Ю. Н. Ценностные ориентации подростков: ретроспективный анализ / Ю. Н. Сошина // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (17-18.04.2014 р., Кривий Ріг, Україна) / ред. З. М. Мірошник, М. С. Великодна. – Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2014. – С. 139-141.

21. Сошина Ю. М. Внесок радянських вчених в розширення уявлень про ЦСС особистості / Ю. М. Сошина // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин, 24-25 квітня 2014 р.: Матеріали 6 міжнародної науково-практичної конференції / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 308-310.

22. Сошина Ю. М. Психолого-педагогічний супровід формування ЦСН у підлітковому віці / Ю. М. Сошина // «Технології роботи психолога в організації». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (9-10 жовтня 2014 року, м. Запоріжжя). – Запорізький національний університет. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – С. 119-120.

23. Сошина Ю. М. Модель формування ціннісно-сміслових настановлень підлітків / Ю. М. Сошина // Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2015» : у 5 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Т. 3. – С. 242-243.

24. Сошина Ю. М. Структурно-функціональні компоненти ціннісно-сміслових настановлень / Ю. М. Сошина // Практична психологія у сучасному вимірі: VI Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів: тези доповідей, Дніпропетровськ, 9 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ: Університет Альфреда Нобеля, 2015. – С. 114-116.

25. Сошина Ю. М. The principal components of value-semantic sphere / Ю. М. Сошина // Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців, 17 листопада 2015 р. : Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – С. 124-126.

26. Сошина Ю. М. Змістова структура програми формування ціннісно-сміслових настановлень підлітків / Ю. М. Сошина // Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2016» : у 4 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2016. – Т. 2 – С. 207-208.

Науково-практичний посібник:

27. Шевченко Н. Ф. Формування ціннісно-сміслових настановлень: практичний вимір / науково-практичний посібник / Н. Ф. Шевченко, Ю. М. Сошина. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2015. – 102 с.

АНОТАЦІЇ

Сошина Ю. М. Психологічні особливості формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2016.

У дисертації, присвяченій вивченню психологічних особливостей формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці, визначено теоретичні підходи до вивчення проблеми, сутність поняття «ціннісно-сміслові настановлення у підлітковому віці», структурно-функціональні особливості ціннісно-сміслових настановлень підлітків, обґрунтовано процес формування ціннісно-сміслових настановлень.

Емпірично досліджено особливості формування ціннісно-сміслових настановлень. Визначено параметри («цінності-знання», «цінності-смісли» та «цінності-стимули»), критерії формування ціннісно-сміслових настановлень (формування індивідуальної системи смислів, привласнення суспільних цінностей, осмисленість індивідуального простору діяльності), рівні (творчий та репродуктивний) та механізми (інтеріоризація, ідентифікація та інтерналізація) формування ціннісно-сміслових настановлень. Доведено перевагу репродуктивного рівня формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітків.

Обґрунтовано модель та розроблено й апробовано програму формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці. Доведено її ефективність та необхідність впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи.

Ключові слова: ціннісно-сміслові настановлення, формування ціннісно-сміслових настановлень, ціннісно-сміслова сфера, цінності, смисл, ціннісні орієнтації, підліток, формувальна програма.

Сошина Ю. Н. Психологические особенности формирования ценностно-смысловых установок в подростковом возрасте. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2016.

В диссертационной работе, посвященной изучению психологических особенностей формирования ценностно-смысловых установок, произведен теоретический анализ подходов к исследованию проблемы в западной и отечественной психологии. Определено содержание понятия «ценностно-смысловые установки в подростковом возрасте» как компонента ценностно-смысловой сферы личности, который проявляется в предготовности к действию, самовыражению и основывается на системе ценностей, ценностных ориентаций и личностных смыслах подростка. Определены структурно-функциональные особенности ценностно-смысловых установок подростков. Теоретически обоснован процесс формирования ценностно-смысловых установок в подростковом возрасте.

Эмпирически исследовано особенности формирования ценностно-смысловых установок. Определены параметры: «ценности-знания» – включают ценностные представления подростков и декларируемые ценности; «ценности-смыслы» – содержат доминирующие ценности подростков, состояние субъективной ценностно-смысловой реальности; «ценности-стимулы» – отражают особенности поведения подростка как носителя ценностей. Определены критерии формирования для каждого из компонентов ценностно-смысловых установок: формирование индивидуальной системы смыслов, присвоение общественных ценностей, осмысленность индивидуального пространства деятельности подростком.

Установлены уровни (творческий и репродуктивный) формирования ценностно-смысловых установок. Выявлено доминирование репродуктивного уровня формирования ценностно-смысловых установок у подростков.

Обосновано модель формирования ценностно-смысловых установок, которая предусматривает работу в двух направлениях – с подростками, преподавателями и психологами общеобразовательных школ, содержит различные психолого-педагогические средства, которые способствуют становлению ценностно-смысловых установок подростков. Разработано, апробировано и доказано в ходе формирующего эксперимента эффективность психолого-педагогической программы формирования .

Ключевые слова: ценностно-смысловые установки, формирование ценностно-смысловых установок, ценностно-смысловая сфера, ценности, смысл, ценностные ориентации, подросток, формирующая программа.

Soshina Yu.N. Psychological peculiarities of formation of value-semantic options during adolescence period. – Manuscript.

Thesis for Candidate degree in Psychological Sciences, specialization 19.00.07 – pedagogical and age related psychology. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2016.

In the thesis which reveals psychological peculiarities of formation of value-semantic options during adolescence period, defined theoretical approach regarding highlighting of the problem, the essence of the subject «value-semantic options during adolescence period», as well as structural-functional peculiarities of value-semantic options during adolescence period, substantiated the process of formation of value-semantic options.

Peculiarities of formation of value-semantic options were proved empirically. Parameters («values-knowledge», «semantic value», «values-stimuli»), were defined, as well as criteria for formation of value-semantic options (formation of individual system of values, appropriation of social values, meaningfulness of individual amplitude for activity), levels (creative and reproductive) and mechanisms (interiorisation, identification and internalization) of formation of value-semantic options during adolescence period.

The model has been substantiated and the programme for formation of value-semantic options during adolescence period has been developed. Its efficiency and relevance have been proved and should be implemented into educational process of secondary schools.

Key words: value semantic options, formation of value-semantic options, value-semantic sphere, values, sense, value orientation, teenager, formation programme.

Підписано до друку 24.10.2016. Формат 60x90/16. Гарн. «Times New Roman».
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

ФОП Маринченко С.В.
50086, м. Кривий Ріг, вул. Героїв АТО 81А/109
тел.: 067-539-66-81

